

УДК 811.161.2'243:37.02

DOI <https://doi.org/10.15407/nz2019.05.1286>

ЕМПАТІЯ В ЛІНГВОДИДАКТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Оксана ТРУМКО

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3816-6164>

кандидатка філологічних наук,
наукова співробітниця Міжнародного інституту
освіти, культури та зв'язків з діаспорою,

Національний університет «Львівська політехніка»
вул. Степана Бандери, 32А, 79013, м. Львів, Україна
e-mail: oksana_trumko@ukr.net

Oksana TRUMKO

ORCID ID: <http://orcid.org/0000-0003-3816-6164>

Candidate of Philological Sciences

Research Associate of International Institute of Education,

Culture and Relations with the Diaspora

Lviv Polytechnic National University

32A, Stepan Bandera Str., 79013, Lviv, Ukraine

e-mail: oksana_trumko@ukr.net

EMPATHY IN THE LINGUO-DIDACTIC ASPECT

У статті лінгвістичну категорію «емпатія» висвітлено в лінгводидактичному аспекті. Розглянуто основні засоби актуалізації вибачення, втішання, компліменту і співчуття, які вивчають іншомовці на рівні володіння українською мовою B2. Тому *мета* цієї статті — з'ясувати особливості реалізації емпатії для вивчення цієї категорії в іншомовній аудиторії на рівні B2. Поставлена мета передбачає виконання таких *завдань*: 1) з'ясувати набір комунікативних інтенцій вираження емпатії, які вивчають іншомовці на рівні володіння українською мовою як іноземною B2; 2) розкрити зміст виокремлених комунікативних інтенцій та 3) виявити лексико-граматичні маркери емпатії в українській мові.

Актуальність дослідження обумовлена недостатнім висвітленням проблеми викладання особливостей актуалізації різноманітних комунікативних інтенцій іншомовцям. Для досягнення поставленої мети використано описовий, порівняльний, лексико-семантичний методи, а також контекстуальний аналіз. *Наукова новизна* полягає в тому, що вперше проаналізовано засоби вираження емпатії в українській мові для подальшого їх вивчення в іншомовній аудиторії. Отримані результати дозволять іншомовцеві, вивчаючи українську мову як іноземну, засвоїти особливості реалізації емпатії в комунікації та сприятиме формуванню комунікативної компетентності, забезпечуючи адекватну мовну і поведінкову реакцію.

Ключові слова: методика викладання української мови як іноземної, емпатія, вибачення, втішання, комплімент, співчуття, комунікативна інтенція, мовні засоби.

The use of a communicative approach in teaching Ukrainian as a foreign language necessitates studying the peculiarities of the implementation of various communicative intentions in Ukrainian language. **The purpose of this article** is to clarify the issue of teaching empathy in a foreign language audience, particularly it addresses the communicative prerequisites for the realization, lexical and grammatical devices of expressing *apology*, *comfort*, *compliment* and *sympathy* — communicative intentions aimed at improving the interlocutor's psychological and emotional state. The following research **methods** were used to achieve the goal: descriptive, comparative, lexical-semantic methods and contextual analysis.

Results. It has been established that the expression of the communicative intention of *apology* occurs when the speaker has worsened the addressee's psychoemotional state. The expressions of *comfort* and *sympathy* are intended to improve the addressee's psychoemotional state formed by external factors. The *compliment* aims to please a recipient.

To express empathy, at the lexical level speakers use evaluative, emotional, and abstract vocabulary, proverbs and sayings, persistent phrases, endearing addresses, adverbs, exclamations, and particles. At the syntactic level, the content of communicative intentions is filled by performatives and imperatives, simple / common simple, one-member and complex sentences, interrogative and rhetorical sentences, inversions.

Conclusions. Thus, foreigners, learning Ukrainian as a foreign language at the level of B2, should learn specific features of the realization of empathy in the Ukrainian language at both pragmatic and linguistic levels, which provide adequate linguistic and behavioral response in the Ukrainian-speaking linguocultural space.

Keywords: methodology of teaching Ukrainian as a foreign language, empathy, apology, comfort, compliment, sympathy, communicative intention, linguistic devices.

Вступ. Сьогодні в основі методики викладання української мови як іноземної лежить комунікативний підхід. Це означає, що іншомовець, щоб оволодіти українською мовою як іноземною, повинен не тільки опанувати рівні її системи (фонетичний, лексичний, морфологічний та синтаксичний), а й уміти практично використовувати мову в повсякденній комунікації. Звідси випливає, що ефективне спілкування іншомовця з носіями мови неможливе без знання моделей комунікативної поведінки у конкретних ситуаціях спілкування і вміння використовувати відповідні типи для української мови структури [1, с. 145]. Адже мислення та мовлення кожної людини регламентовані певною культурою й моделями комунікативної поведінки. Іншомовець, будуючи висловлювання, повинен враховувати його функцію (комунікативний намір), структуру (лексичне та граматичне оформлення) та ситуацію, в якій відбувається комунікативна взаємодія. Наприклад, для коректного ведення діалогу етикетного змісту варто засвоїти особливості вираження комунікативних інтенцій привітання, представлення, самопрезентації, прощання, поздоровлення, побажання, подяки, а для спонукального діалогу — прохання, пропозиції, запрошення, згоди / незгоди і т. ін. Важливо знати, яким є мовне наповнення цих комунікативних інтенцій з урахуванням позалінгвістичних чинників, зокрема лінгвокультурного аспекту. Володіння фоновими знаннями дасть змогу іншомовцеві здійснити акт міжмовної та міжкультурної комунікації, забезпечить адекватне порозуміння двох учасників комунікативного акту, які належать до різних національних груп [2, с. 18]. Застосовуючи окреслений підхід до вивчення української мови як іноземної, мовознавці вже описали особливості викладання жарту (Г. Швець), прохання (М. Баліцька), згоди / незгоди та відмови (О. Трушко та О. Горда), проте поза увагою залишилися особливості реалізації в українській мові емпатії, що й зумовлює **актуальність дослідження**.

Мета цієї статті — з'ясувати особливості реалізації емпатії для вивчення цієї категорії в іншомовній аудиторії на рівні В2. Поставлена мета передбачає виконання таких **завдань**: 1) з'ясувати набір комунікативних інтенцій вираження емпатії, які вивчають іншомовці на рівні володіння українською мовою як іноземною В2; 2) розкрити зміст виокремлених комунікативних інтенцій та 3) виявити лексикограматичні маркери емпатії в українській мові.

Основна частина. Вивчення української мови як іноземної на рівні володіння В2 передбачає засвоєння особливостей вираження таких комунікативних намірів як вибачення, втішання, комплімент і співчуття (див. Стандартизовані вимоги до рівнів володіння українською мовою як іноземною А1-С2). Саме в їхній основі є така лінгвістична категорія як «емпатія». Цю категорію лінгвісти запозичили зі сфери психології, де вона позначає «здатність інших осіб прямо чи опосередковано визнавати наші цінності, мотиви, знання, вміння чи навички» [3, р. 339]. Актуалізуючись у мовленні, емпатія передає «мовний вплив із метою вираження психологічної підтримки співрозмовнику» [4, с. 7], засвідчує прагматичні наміри мовця стати на місце іншої людини, бажання досягнути її особисті переживання і вплинути на емоції та вчинки [5, с. 283]: «А, знаючи, що відчуває В, виражає свої відчуття, щоб розділити переживання В; А хоче виразити те, що він відчуває, оскільки намагається змінити настрої В; таким чином, А виражає емпатію до В (з приводу С або якоїсь події)» [6, с. 57]. Таким чином, використовуючи у процесі комунікації лексикограматичні засоби емпатії, співрозмовник демонструє свою готовність допомогти, бажання співучасті, активне ставлення до бід і радощів адресата [7, с. 61]: він втішає адресата, схвалює його дії, висловлює захоплення чи підбадьорює слухача тощо. Актуалізація емпатії відбувається в чотири етапи: 1) ідентифікація (визначення) — проектування себе в іншого; 2) інкорпорація (об'єднання) — отождолення співрозмовника з собою; 3) реверберація — взаємодія свого досвіду з досвідом адресата; 4) відсторонення — відхилення себе від іншого й використання раціонального мислення [8].

Сам зміст висловлювань емпатії формують категорії експресивності, інтенсивності, емотивності та оцінності, де:

1) експресивність — це емоційне сприйняття дійсності й прагнення передати її адресату [9, с. 393], що на мовному рівні актуалізують лексеми з експресивним компонентом, модальні слова, вигуки, частки, інверсія, еліipsis, парцеляція, приєднання, повтори, градація, варіювання актуального членування тощо [10, с. 140];

2) інтенсивність є семантичною категорією, яка характеризує ступінь експресивності й полягає у вираженні додаткових відтінків смислу до основного значення чи у його підсиленні [11, с. 7];

3) емотивність — це представлені в семантиці мовних одиниць соціальні та індивідуальні емо-

ції [12, с. 24] (номінація емоцій, невербальні засоби, неологізми, домінування певного лінгвістичного або паралінгвістичного засобу [13, с. 7]);

4) оцінка у мовленні адресата, який висловлює емпатію, є засобом інформування слухача про наявність симпатії / антипатії до нього, приємного / неприємного ставлення до його переживань або позначення ситуації, в якій той перебуває, як сприятливої чи несприятливої [14, с. 314].

Отже, розгляньмо особливості вираження емпатії в українській мові.

Висловлювання **вибачення** передбачає виникнення у мовця почуттів провини та каяття за скоєний щодо адресата вчинок — він прагне виправити ситуацію, відновивши гармонію у стосунках і покращивши емоційний стан слухача. Вибачення можуть висловлювати мовці, виконуючи комунікативні ролі незнайомиць / незнайомка, знайомий / знайома; колега, друг / подруга; член сім'ї, родич / родичка; студент / студентка; клієнт / клієнтка; гість / гостя; замовник / замовниця; продавець / продавчиня, покупець / покупчиня; учасник / учасниця чи свідок події; учасник / учасниця телефонної розмови, бесіди, дискусії.

На мовному рівні вибачення передають:

- перформатив *перепрошую* та імперативи *вибач / -те, пробач / -те*;
- словосполучення *прошу вибачити, прошу вибачення*, які надають висловленню додаткового значення — чемність («*Прошу вибачити за зайві клопоти*»);
- складнопідрядне речення, у першій частині, якого мовець власне просить вибачення, а в другій вказує на причину вибачення (виражає минулий час дієслова) («*Я перепрошую, що не прийшов сьогодні на зустріч*», «*Вибачте, але я не бачив, як цей чоловік вас штовхнув*»);
- безсполучникове речення («*Вибачте: я винен, я забув про зустріч*», «*Вибачте: цих послуг ми не надаємо*», «*Вибачте: немає дрібних грошей*»);
- просте речення («*Вибачте за запізнення*»);
- означено-особові речення, які функціонують у ситуаціях із незначним порушенням етикету («*Перепрошую, вибачте*») [15, с. 130—132].

Також мовці використовують звертання, прислівники (напр.: *дуже, будь ласка, заради Бога, по дружньому*), вигуки (*ой, ах*) та частки (*ну, вже*). Вони можуть вдаватися до самоприниження, пояснень, виправдань, оцінювати ступінь своєї провини,

чим засвідчують позитивне ставлення до співрозмовника та сподівання на його прихильність.

Втішання — це мовленнєва дія, яка спрямована на те, щоб «змінити стан співрозмовника у скрутній ситуації, додати йому оптимізму та віри в себе, знайти позитивні сторони навіть у неприємних і важких моментах» [16, с. 279]. Втішаючи адресата, мовець за допомогою відповідних засобів здійснює на нього відповідний сутєстивний вплив: адресант розглядає психоемоційний стан слухача як такий, що не відповідає нормі, а тому потребує певного коригування, і саме він є тією людиною, яка може це зробити [17, с. 150].

Актуалізація даного комунікативного наміру може відбуватися у спілкуванні між колегами, друзями, родичами, лікарем і пацієнтом тощо. Адресант використовує такі мовні засоби:

- 1) сполучення дієслова наказового способу з часткою *не* (*не журися, не плач*);
- 2) питально-риторичні речення, за допомогою яких мовець позначає негативні емоції адресата як дріб'язкові, неістотні («*Ну, чого ж ти плачеш? Це все дрібниці!*»);
- 3) односкладні безособові речення («*Треба взяти себе в руки*»);
- 4) прислів'я і приказки («*Не потрібно так хвилюватися. Що з воза впало, те пропало*»);
- 5) порівняння становища адресата зі складнішою ситуацією («*Краще отримувати невелику зарплату, аніж сидіти вдома без роботи, так як я*»);
- 6) ласкаві звертання [18, с. 207].

Комплімент спрямований на те, щоб передати бажання мовця зробити приємність адресату та викликати певні позитивні емоції, вплинути на нього та його психічний стан [19, с. 82]. Компліментарне висловлювання постає як своєрідний «вербальний подарунок» адресату, що складається з позитивної оцінки зовнішнього вигляду, досягнень, успіхів адресата [20, с. 21].

Компліменти один одному можуть висловлювати колеги, друзі, члени сім'ї, гості, позитивно оцінюючи зовнішні якості адресата, його професіоналізм або окремі здібності, побутові умови тощо.

На лексичному рівні компліменти характеризують оцінювальна та емотивна лексика, зокрема емотивні прикметники, іменники та дієслова, прислівники, вигуки, зменшено-ласкаві звертання тощо.

На синтаксичному рівні компліментарні висловлювання можуть бути виражені сполученням підмета та

іменного чи дієслівного присудка, конструкціями, які починаються з «Як...», «Скільки...!», «Який / які...!», порівняннями, односкладними реченнями та інверсією. Наприклад: «*Це, що ти зробив — надзвичайно! Ти — молодець!*», «*Ти дуже гарна! Ця сукня тобі дуже личить! Ти як квіточка! Скільки шарму та витонченості!*», «*Ого, у вас дуже гарна квартира*».

У міжособистісній комунікації *співчуття* — це вербальне, невербальне чи комбіноване висловлення жалю, підтримки, переживань з приводу впливу негативних факторів на комуніканта [21, с. 5—6]. Як правило, співчуттям мовці висловлюють жаль щодо втрати адресатом близьких людей і засвідчують своє прагнення допомогти йому, тому Стандартизовані вимоги до рівнів володіння українською мовою як іноземною А1-С2 і пропонують вивчати його у контексті однієї з підтем теми «Традиції, звичаї, свята».

Лексико-граматичними маркерами цієї комунікативної інтенції виступають:

- лексичні одиниці зі значенням співчуття (*співчуття, співчувати, жаль, жалкувати, шкода, шкодувати, прикро*), які здебільшого вживають у ролі предиката головної частини складнопідрядного речення, підрядна частина якого описує подію, що викликає співчуття («*Я глибоко співчуваю, що ви втратили батька*»);

- прості поширені речення («*Ми висловлюємо жаль з приводу загибелі людей*»);

- абстрактні іменники та прислівники в ролі предикатів односкладних речень («*Мої співчуття*», «*Мені жаль*»);

- слова на позначення негативних явищ, що традиційно викликають у носіїв мови почуття співчуття (*біда, бідний, бідненький, біднесенький, бідолашний, бідолаха, бідаха, горе, горенько, лихо, лишенько, нещасний, безталанний*);

- стійкі словосполучення (*що поробиш, нічого не поробиш, що вдієш, нічого не вдієш*), які вказують на неминучість;

- вигуки [22, с. 621—622] тощо.

Висновки. Вивчення емпатії на рівні В2 оволодіння українською мовою як іноземною передбачає засвоєння особливостей реалізації таких комунікативних намірів як вибачення, втішання, комплімент і співчуття. Вони спрямовані на покращення психоемоційного стану співрозмовника, який або погіршився внаслідок дій адресата (вибачення) чи зовнішніх

чинників (втішання та співчуття), або є звичайним для ситуації спілкування (комплімент).

Для висловлення емпатії мовці на лексичному рівні використовують оцінювальну, емотивну й абстрактну лексику, прислів'я і приказки, стійкі словосполучення, ласкаві звертання, прислівники, вигуки та частки.

На синтаксичному рівні зміст виокремлених комунікативних інтенцій наповнюють перформативи та імперативи, прості / прості поширені, односкладні, складнопідрядні речення, а також питально-риторичні речення; спостерігаємо інверсію.

Таким чином, іншомовці, вивчаючи українську мову як іноземну на рівні володіння В2, повинні засвоїти особливості реалізації емпатії в українській мові як на прагматичному, так і на мовному рівнях, що забезпечить адекватну мовну і поведінкову реакцію в українськомовному лінгвокультурному просторі.

1. Швець Г. Мовленнєвий жанр жарту в лінгводидактичному аспекті. Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. *Міжпредметні зв'язки: наукові дослідження, досвід, пошуки*. 2016. Вип. 28. С. 144—153.
2. Райхштейн А. *Сопоставительный анализ немецкой и русской фразеологии*. Москва: Просвещение, 1988.
3. Schwartz W. From Passivity to Competence: A Conceptualization of Knowledge, Skill, Tolerance, and Empathy. *Psychiatry*. 2002. Vol. 65 (4). P. 338—345.
4. Кузнецова А. *Иллокутивные типы вербальной эмпатии*: автореф. дисс. на соискание научн. степени канд. филол. наук: спец. 10.02.19. Уфа, 2010. 25 с.
5. Таценко Н. Емпатія як категорія лінгвістичної прагматики. *Вісник Запорізького національного університету. Філологічні науки*. 2015. № 2. С. 282—288.
6. Таценко Н. Категорія емпатії крізь призму лінгвістичної емотіології. *Філологічні трактати*. 2015. Т. 7. № 1. С. 50—60.
7. Виговська Л. Емпатійність як механізм реалізації суб'єкт-суб'єктної педагогічної парадигми. *Психологія*. Київ: НПУ, 1999. Вип. 4 (7). С. 61—66.
8. Reik T. *Listening with the third ear: The inner experience of the psychoanalyst*. New York: Grove, 1983. 534 p.
9. Балли Ш. *Французская стилистика*. Москва: Изд-во иностр. лит., 1961. 394 с.
10. Селіванова О. *Сучасна лінгвістика: Термінологічна енциклопедія*. Полтава: Дозвілля-К, 2006. 716 с.
11. Туранский И. *Семантическая категория интенсивности в английском языке*. Москва: Высшая школа, 1990. 172 с.
12. Шаховский В. *Категоризация эмоций в лексико-семантической системе языка*. Москва: ЛКИ, 2008. 208 с.

13. Адамчук Т. Тематизация эмоций в тексте (на материале современного английского языка): дис. канд. филол. наук: 10.02.04. Саранск, 1996. 189 с.
 14. Ортони А. Когнитивная структура эмоций. *Язык и интеллект*. Москва: Прогресс, 1995. С. 314—384.
 15. Дедухно А. Комунікативно-прагматичні та структурно-семантичні характеристики перформативного акту вибачення. *Наукові записки (Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського)*. Серія: Філологія (мовознавство). 2011. Вип. 14—15. С. 130—134.
 16. Юрчишин Т. Висловлення узагальненого змісту як експресиви. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Серія: Філологічна. 2015. Вип. 53. С. 277—279.
 17. Бацевич Ф.С. Вступ до лінгвістичної генеології. Київ: Академія, 2006. 248 с.
 18. Шабат-Савка С. Функційно-змістовий діапазон і засоби вербалізації інтенцій сугестивного спонування. *Вісник Київського національного лінгвістичного університету*. Серія: Філологія. 2015. Т. 8. № 2. С. 203—210.
 19. Трофимова Н. Речевой акт комплимента: прагматический анализ. *Неэкономический Post Scriptum*, 2008. С. 80—88.
 20. Кузенна Н. Мовний акт «комплімент» у сучасній комунікації. *Наукові записки (Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка)*. Серія: Філологічні науки. 2010. Вип. 89 (2). С. 21—26.
 21. Козяревич Л. Вербальні й невербальні засоби емпатизації діалогічного дискурсу (на матеріалі англійської прози ХХ століття): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. филол. наук: спец. 10.02.04. Київ, 2006. 18 с.
 22. Озарко І. Лексико-граматична вербалізація жалю в сучасній українській мові. *Актуальні проблеми слов'янської філології*. Серія: Лінгвістика і літературознавство. 2009. Вип. XXI. С. 620—626.
- REFERENCES
- Shvets, H. (2016). Speech genre of a joke in the linguodidactic aspect. *Teaching of languages in higher education at the present stage. Cross-subject links: research, experience, exploration* (Issue 28, pp. 144—153) [in Ukrainian].
- Raikhshstein, A. (1988). Comparative Study of English and Russian Phraseology. Moscow: Prosveshchenye [in Russian].
- Schwartz, W. (2002). From Passivity to Competence: A Conceptualization of Knowledge, Skill, Tolerance, and Empathy. *Psychiatry* (Vol. 65 (4), pp. 338—345).
- Kuznetsova, A. (2010). Illocutionary types of verbal empathy. *The thesis for the academic degree of Candidate of Philological Sciences with a specialization in The theory of language*. Ufa [in Russian].
- Tatsenko, N. (2015). Empathy as a category of linguistic pragmatics. *Bulletin of Zaporizhzhya National University. Philological Sciences*, 2, 282—288 [in Ukrainian].
- Tatsenko, N. (2015). Empathy category in the light of linguistic emotiology. *The Philological Treatises*, 1 (Vol. 7, pp. 50—60) [in Ukrainian].
- Vyhovska, L. (1999). Empathy as the device of realization of subjectival pedagogical paradigm. *Psychology* (Issue 4 (7), pp. 61—66) [in Ukrainian].
- Reik, T. (1983). *Listening with the third ear: The inner experience of the psychoanalyst*. New York: Grove.
- Bally, Sh. (1961). *French stylistics*. Moscow: Yzd-vo inostr. lyt. [in Russian].
- Selivanova, O. (2006). Modern Linguistics: *Terminological Encyclopedia*. Poltava: Dozwillia-K. [in Ukrainian].
- Turanskyi, I. (1990). *Semantic Category of Intensity in the English Language*. Moscow: Vysshaya shkola [in Russian].
- Shakhovskiy, V. (2008). *Categorization of emotions in the lexico-semantic system of language*. Moscow: LKI [in Russian].
- Adamchuk, T. (1996). Themmatization of emotions in the text (based on modern English). *The thesis for the academic degree of Candidate of Philological Sciences with a specialization in Germany language*. Saransk [in Russian].
- Ortony, A. (1995). The cognitive structure of emotions. In V. Petrov (Ed.). *Language and intelligence* (pp. 314—384). Moscow: Prohress [in Russian].
- Dedukhno, A. (2011). Communicative-pragmatic and structural-semantic characteristics of performative act of apology. *Scientific notes (Vinnytsia State Pedagogical University named after Mikhail Kotsyubynsky)*. Series: *Philological Sciences (Linguistics)* (Issue 14—15, pp. 130—134) [in Ukrainian].
- Iurchyshyn, T. (2015). Expressing generalized content as expressives. *Scientific Notes of Ostroh Academy National University: Philology Series* (Issue 53, pp. 277—279) [in Ukrainian].
- Batsevych, F.S. (2006). *An introduction to Linguistic Genealogy*. Kyiv: Akademia [in Ukrainian].
- Shabat-Savka, S. (2015). Functional content range and means of verbalization of suggestive prompting. *Messenger of Kyiv National Linguistic University. Series Philology*, 2 (Vol. 8, pp. 203—210) [in Ukrainian].
- Trofymova, N. (2008). The Speech Act of Compliments: pragmatic analysis. *Noneconomic Post Scriptum* (Pp. 80—88) [in Russian].
- Kuzenna, N. (2010). The Speech Acts of Compliments in modern communication. *Scientific notes of the Volodymyr Vynnychenko Kirovohrad State Pedagogical University. Series: Philological Sciences* (Issue 89 (2), pp. 21—26) [in Ukrainian].
- Koziarevych, L. (2006). Verbal and non-verbal means of empathization of dialogical discourse (based on English prose of XX century). *The thesis for the academic degree of Candidate of Philological Sciences with a specialization in Germany languages*. Kyiv [in Ukrainian].
- Ozarko, I. (2009). Lexical and grammatical verbalization of the pity in modern Ukrainian. *Current problems of Slavic Philology. Series: Linguistics and Literary studies* (Issue XXI, pp. 620—626) [in Ukrainian].